

GARSAŽODŽIŲ DAŽNUMAS, FUNKCIJOS IR REIKŠMĖS ANKSTYVOJOJE VAIKYSTĖJE

INGRIDA BALČIŪNIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.70.1>

2018. 70

SANTRAUKA. Straipsnio tikslas – aptarti kalbos raidą (nuo gramatinės sistemos formavimosi pradžios iki gramatinės sistemos susiformavimo) garsažodžių vartojimo aspektu, daugiausia dėmesio kreipiant į garsažodžių dažnumo kitimą analizuojamu laikotarpiu, garsažodžių reikšmes ir funkcijas. Tyrimo šaltinis – 6 vaikų ilgalaikio natūraliojo kalbos stebėjimo būdu sukauptas tekstynas. Tyrimas atskleidė, kad garsažodžiai vaikų kalboje vartojami labai dažnai. Priešingai nei teigiama teoriniuose darbuose, aprašančiuose garsažodžių reikšmes, vaikų kalboje garsažodžiai turi ne tik emocinę-ekspresinę, bet ir nominacinę reikšmę: jais dažnai keičiami įvairūs veiksmazodžiai ir daiktavardžiai. Per tyrimą taip pat nustatyta, kad garsažodžiai vaikų kalboje dažni dėl tėvų kalbos įtakos, emocingos ir ekspresyvos bendravimo aplinkos, ikoniško garsažodžių pobūdžio, nesudėtingos struktūros ir paprastos artikuliacijos, be to, garsažodžių reikšmė dažnai plečiama jais įvardijant kelias sąvokas. Statistinės analizės rezultatai parodė, kad garsažodžių vartojimo dažnumas statistiškai reikšmingai skiriasi tipinėje ir netipinėje (dvynių) kalbos raidoje: tipinės kalbinės raidos atveju garsažodžių mažėja, tačiau ši tendencija neužfiksuota ankstyvojoje dvynių kalboje.

RAKTAŽODŽIAI: garsažodis, kalbos įsisavinimas, vaikų kalba, tipinė kalbinė raida, netipinė kalbinė raida, dvynių kalba, ankstyvasis žodynas.

IVADAS

Kalbos kaip komunikacijos priemonės atsiradimas – reikšmingiausias evoliucijos veiksnys, o kalbos įsisavinimas – svarbiausias žmogaus intelektinis gebėjimas¹, todėl natūralu, kad žmoniją jau seniai domina klausimas, kaip vaikai įsisavina kalbą². Visame pasaulyje atliekami vaikų kalbos tyrimai, kuriais siekiama paaiškinti, kaip įgyjami kalbiniai įgūdžiai, kokie veiksniai tam daro įtaką ir kas lemia sėkmingą ar nesėkmingą (kalbos sutrikimų atveju) kalbos įsisavinimą. Iš lyginamųjų tyrimų

¹ Pinker S. *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1989.

² Kamandulytė L. *Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.

matyti, kad įvairių kalbų įsisavinimo pradžia yra panaši: čiauškėjimo laikotarpiu (maždaug nuo 4–6 mėnesių) kūdikiai taria visus įmanomus garsus, kurie nėra susiję su artikuliacinėmis konkrečios kalbos ypatybėmis ir kuriuos įmanoma rasti įvairiose kalbose; skirtingose kalbose pirmosios penkiasdešimt vaiko įsivintų leksemų turi panašią reikšmę³, o didelę šių žodžių dalį sudaro garsažodžiai⁴; pirmieji žodžių junginiai taip pat semantiškai beveik vienodi. Artikuliacinės kalbos ypatybės pradeda skirtis pereinant į kalbėjimo stadiją, o vėliau, prasidėjus dvižodžių pasakymų stadijai, išryškėja ir kiti nuo konkrečios kalbos tipo ir ypatumų priklausantys kalbos įsisavinimo skirtumai, daugiausia susiję su gramatinėmis kalbos ypatybėmis. Pasaulyje daug dėmesio skiriama lingvistinės sistemos ir kalbos raidos sąsajoms, atliekami nuoseklią kalbinę raidą atskleidžiantys ilgalaikiai įvairių kalbų leksikos ir gramatikos įsisavinimo tyrimai, tačiau mažiau domimasi kalbos paribiu, arba specialiąja leksika.

Šio straipsnio tikslas – aptarti garsažodžių funkciją ir reikšmę ankstyvojoje vaikystėje. Nors garsažodžiai priskiriami „ypatingai šalutinei sistemai“⁵ ar kalbos paribiui, o daugelis garsažodžių neturi nominacinės reikšmės⁶, t. y. turi savybę „išreikšti“, bet ne „pavadinti“, mažų vaikų (iki 1,5 metų) kalbos tyrimai rodo, jog šiuo laikotarpiu vaikų ir vaikiškojoje (būtent vaikams skirtoje kalboje⁷) garsažodžiai sudaro didelę vartojamos leksikos^{8, 9} dalį. Vienas didžiausių tyrimų, per kurį tirta 970 vaikų iki 1,4 metų leksika, atskleidė, kad net 9–41 proc. (priklausomai nuo kalbos) tuo metu vartotų žodžių sudarė garsažodžiai¹⁰. Natūralu, kad garsažodžių gausa kūdikystėje ir vėliau yra susijusi su vaikiškosios kalbos įtaka. Christina Kauschke ir Gisela Klann-Delius¹¹ teigia, kad pagrindinė ekspresyvosios leksikos funkcija tėvų kalboje, skirtoje vaikams, yra atkreipti dėmesį, įtraukti į bendravimo procesą. Bendravimas garsažodžiais palengvina dialogą tarp suaugusiojo ir vaiko tuo

³ Taylor I. *Psycholinguistics. Learning and Using Language*. New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1990.

⁴ Tardif T., Fletcher P., Liang W., Zhang Z., Kaciroti N., Marchman V. A. Baby's First 10 Words. *Developmental Psychology*, t. 44 (4), 2008, 929–938.

⁵ Girdenis A. 1981 žr.: Trimonytė-Bikeliene J. Refrenų-garsažodžių fonotaktikos ypatumai. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 2009, t. 11 (1), 86–90.

⁶ Zabarskaitė J. Ištiktukų reikšmių pateikimas žodynuose. In *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 136–151.

⁷ Kamandulytė L. Vaikiškosios kalbos ypatybės. *Kalbos kultūra*, 2006, t. 79, 264–272.

⁸ Tardif T., Fletcher P., Liang W., Zhang Z., Kaciroti N., Marchman V. A. *Ibid.*, 929–938.

⁹ Menn L., Vihman M. M. Features in Child Phonology: Inherent, Emergent, or Artefacts of Analysis? In *Where Do Phonological Features Come from? The Nature and Sources of Phonological Primitives*. Eds. Clements N., Ridouane R. Amsterdam: John Benjamins, 2011, 261–301.

¹⁰ Tardif T., Fletcher P., Liang W., Zhang Z., Kaciroti N., Marchman V. A. *Ibid.*, 929–938.

¹¹ Kauschke C., Klann-Delius G. Characteristics of Maternal Input in Relation to Vocabulary Development in Children Learning German. In *Frequency Effects in Language Acquisition: Defining the Limits of Frequency as an Explanatory Concept*. Eds. I. Gülzow, N. Gagarina. Berlin: Walter de Gruyter, 2007, 181–204.

metu, kol dar vaikas neturi pakankamos kalbinės kompetencijos, o jo suvokimo ir produkcijos galimybės yra ribotos. Tačiau ši priemonė tampa nebereikalinga, kai vaiko kalbiniai gebėjimai patobulėja, todėl ir tėvų, ir vaikų kalboje garsažodžių pamažu mažėja. Nors neabejojama, kad garsažodžiai turi didelę reikšmę kalbos įsisavinimo pradžioje, nuoseklių ilgalaikių tyrimų, kuriuose būtų analizuojama, kaip ir kokiais etapais nominatyvinė leksika pakeičia garsažodžius ir kada garsažodžiai praranda komunikacinę svarbą, nėra¹². Atliekant eksperimentinius tyrimus įrodyta, kad ankstyvojoje vaikystėje garsažodžiai dažnai atstoja nominatyvinę funkciją turinčius daiktavardžius ir veiksmažodžius, tačiau ilgalaikio stebėjimo tyrimų, atskleidžiančių perėjimą nuo ekspresinės prie nominatyvinės leksikos, trūksta. Taigi šiame tyrime siekiama aptarti ilgalaikio stebėjimo metodu užfiksuotą kalbos raidą (nuo gramatinės sistemos formavimosi pradžios iki gramatinės sistemos susiformavimo) garsažodžių vartojimo aspektu, daugiausia dėmesio skiriant garsažodžių dažnumo, funkcijos ir reikšmių kitimui analizuojamu laikotarpiu. Tyrimo šaltinis – 6 vaikų ilgalaikio natūraliojo kalbos stebėjimo būdu sukauptas tekstynas, kurio sudėtis ir kaupimo metodika plačiau aprašoma kitame straipsnio skyriuje. Atliekant garsažodžių vartosenos tyrimą taikytas tekstynų lingvistikos metodas, kai remiantis sukauptu duomenų rinkiniu keliamos prielaidos ir formuluojamos tyrimo išvados.

TYRIMO ŠALTINIS

Aprašomame tyrime naudojama VDU mokslininkų sukaupto *Lietuvių vaikų kalbos raidos ilgalaikio stebėjimo tekstyno*¹³ dalis (451 227 žodžiai), apimanti keturių tipinės kalbinės raidos vaikų (dviejų mergaičių ir dviejų berniukų) ir vienos heterozigotinių dvynių poros (mergaitės ir berniuko) transkribuotus ir gramatiškai

¹² Lietuvių kalbotyroje onomatopėjų įsisavinimas analizuotas Kovalevskaitė J. *Onomatopėjų vartojimas ankstyvojoje lietuvių vaikų kalboje*. Bakalauro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002. J. Kovalevskaitės tyrime pateikiama kokybinė onomatopėjų vartojimo dviejų vaikų kalboje analizė.

¹³ Lietuvių vaikų kalbos tekstynas pradėtas kaupti 1993 m.: vienos šeimos kalbos duomenis (tipiškos kalbos raidos mergaitės Rūtos ir jos tėvų pokalbių garso įrašus) transkribavo ir CHAT (<https://childes.talkbank.org/>) programa fonetiškai bei morfologiškai kodavo I. Dabašinskienė, P. Wójcik ir M. Smoczyńska. Vėliau šis tekstynas buvo gausinamas papildant jį kitų vaikų kalbos duomenimis. 2000–2002 m. sukaupti tipiškos raidos mergaitės duomenys (Balčiūnienė I. *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009), 2005–2008 m. sukaupti dviejų berniukų (ankstyvosios tipinės kalbinės raidos ir vėlyvosios tipinės kalbinės raidos) duomenys (Kamandulytė L. *Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009). 2008–2010 m., vykdant LMT finansuotą projektą Nr. LIT-6-13, sukaupti vaiko iš žemo socialinio sluoksnio (angl. *low SES*) duomenys. Šiuo metu tekstyną, kuris apimtimi jau lenkia daugelį Europos šalių, sudaro septynių vaikų kalbos įrašai, transkribuoti pagal tarptautinius standartus ir parengti gramatinei analizei.

užkoduotus kalbos įrašus¹⁴. Kuriant tekstyną buvo pasitelktas ilgalaikio natūraliojo stebėjimo metodas, kuriuo siekta sukaupti reprezentatyvų kalbos tyrimo šaltinį, ilgą laiką vienodais intervalais (kelis kartus per savaitę po 20–30 min.) fiksuojant tiriamųjų vaikų kalbą (plačiau apie tekstyno kaupimą ir metodiką žiūrėti nurodytuose darbuose^{15, 16, 17}). Straipsnyje aprašomame tyrime informantų kalbos analizės laikotarpis pasirinktas taip, kad atitiktų intensyviausią ankstyvojo žodyno bei gramatikos vystymąsi ir leistų užfiksuoti gimtosios kalbos sistemos ankstyvosios raidos dinamiką: vaiko kalba pradėta tirti laikotarpiu, kuriuo pastebėtos gramatinės sistemos užuomazgos, t. y. užfiksuotos skirtingos vieno žodžio formos ir prasmingi dvižodžiai junginiai, o tyrimas tęstas iki tol, kol vaikas įsisavina gramatinę sistemą (nors vis dar pasitaiko klaidų išimčių atveju). Kaip matyti 1 lentelėje, tyrimo laikotarpis apima maždaug vienus vaiko kalbinės raidos metus. Tipinės kalbinės raidos atveju šis tarpsnis apima vaikų amžių nuo vienu metų septynių mėnesių iki dvejų metų penkių mėnesių (1;7–2;5, informantė TR1) ir nuo vienu metų aštuonių mėnesių iki dvejų metų aštuonių mėnesių (1;8–2;8, informantė TR2). Ankstyvosios tipinės raidos atveju (informantas ATR) gramatinės sistemos vystymosi pradžia pastebėta anksčiau – vaikui esant vienu metų penkių mėnesių (1;5) laikotarpiu: tuo metu informanto kalboje užfiksuotos kelios skirtingos gramatinės formos ir gebėjimas jungti žodžius į prasmingus pasakymus. Šio informanto kalbinė raida pasižymi intensyvumu ir labai ankstyvu gramatinės sistemos susiformavimu, be to, tiriamuoju laikotarpiu berniukas vartoja labai įvairų ir gausų žodyną¹⁸. Ketvirtojo vaiko (VTR) kalbos tyrimo laikotarpis yra vėlyvas (2;8–3;10), nes pirmosios fleksijos užfiksuotos dvejų metų aštuonių mėnesių (2;8) laikotarpiu (iki tol berniukas kalbėjo nepilnais žodžiais, dažniausiai sakydamas tik pirmus skiemenis). Nors šio informanto kalbos raida gerokai vėlesnė nei jau minėtų vaikų, jo kalbinė raida laikoma tipine, nes jokių kalbos sutrikimų nustatyta nebuvo, o nuo dvejų metų aštuonių mėnesių raida (nors ir vėlyva) atitiko tipinę kalbos įsisavinimo eigą. Heterozigotinių dvynių (mergaitės ir berniuko) kalba įrašinėti pradėta vaikams sulaukus dvejų metų ir penkių mėnesių, jų kalboje pasirodžius gramatinės sistemos

¹⁴ Tekstyno dalis, apimanti dvynių kalbos duomenis, buvo sudaryta 2016–2017 m. vykdant projektą „Netipiškos kalbos raidos specifika: dvynių kalbos atvejis“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (projekto reg. Nr. LIP-020/2016, vadovė – doc. dr. I. Balčiūnienė). Šio projekto metu buvo analizuotos įvairios leksinės ir gramatinės dvynių kalbos ypatybės. Dalis tyrimo rezultatų pristatomi šiame straipsnyje.

¹⁵ Žr.: Dabašinskienė I., Kamandulytė L. Corpora of Spoken Lithuanian. *Estonian Papers in Applied Linguistics*, 2009, t. 5, 67–77.

¹⁶ Žr.: Kamandulytė L. *Ibid.*, 2009.

¹⁷ Žr.: Balčiūnienė I., Krivickaitė E. Ankstyvoji dvynių kalbos raida: specializuoto tekstyno kūrimas ir duomenų analizė. *Taikomoji kalbotyra*, 2017, t. 9, 31–45.

¹⁸ Žr.: Kamandulytė L. *Ibid.*

užuomazgoms ir dvižodžiams pasakymams. Palyginti su TR1, TR2 ir ATR, matyti, kad dvynių atveju gramatinės sistemos įsisavinimo pradžia yra vėlyva. Be to, kaupiant dvynių kalbos duomenis pastebėta, kad jų kalbos raida lėtesnė nei tipinės raidos atveju, todėl dvynių kalbos tyrimo laikotarpis, kaip ir vėlyvojo kalbėtojo atveju, yra ilgesnis nei kitų vaikų (TR1, TR2 ir ATR) ir apima dvejų metų penkių mėnesių – trejų metų septynių mėnesių amžiaus tarpsnį. Reikia paminėti, kad net ir paskutinį mėnesį (3;7) dvynių kalboje užfiksuota daug gramatikos klaidų, todėl dvynių kalbos įrašai, apimantys tolesnį amžiaus tarpsnį, vis dar yra kaupiami.

Apibendrinant tiriamuosius duomenis reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad visų vaikų kalbinės raidos tyrimo pradžia apima tarpsnį, kai baigiasi vienažodžių pasakymų stadija ir prasideda keliažodžių pasakymų ir gramatinės sistemos formavimosi etapas. Tyrimo pabaiga laikomas amžiaus tarpsnis, kai iš keliažodžių pasakymų stadijos pereinama į kalbinės komunikacijos stadiją, kada vaikas jau gali laisvai komunikuoti¹⁹. Kaip minėta įvadinėje straipsnio dalyje, iki šiol atlikti įvairių kalbų garsažodžių vartojimo tyrimai įprastai apima laikotarpį iki 1,5 metų, t. y. iki gramatinės sistemos formavimosi pradžios. Šiame tyrime, priešingai, siekiama aptarti garsažodžių vartoseną ir funkcijas vėlesniu amžiaus tarpsniu, kai pagausėja vaiko vartojamas žodynas, įsisavinama gramatinė sistema ir artėjama prie kalbinės komunikacijos stadijos. Tikimasi, kad šio laikotarpio tyrimas garsažodžių vartojimo aspektu atskleis perėjimą nuo ekspresinės prie nominatyvinės leksikos.

1 lentelė. Tyrime analizuojami vaikų kalbos duomenys²⁰

Informantas		Kalbinė raida	Analizuojamų įrašų laikotarpis	Įrašų apimtis	Žodžių skaičius
TR1	Mergaitė	Tipinė kalbinė raida	1;7-2;5	35 val.	~ 155 000
TR2	Mergaitė	Tipinė kalbinė raida	1;8-2;8	27 val.	~ 120 000
ATR	Berniukas	Ankstyvoji tipinė kalbinė raida	1;5-2;6	20 val.	~ 72 000
VTR	Berniukas	Vėlyvoji tipinė kalbinė raida	2;8-3;10	14 val.	~ 45 000
DV1	Mergaitė	Netipinė (specifinė) kalbos raida	2;5-3;7	22 val.	~ 60 000
DV2	Berniukas				

¹⁹ Iš aprašytų duomenų matyti, kad šiame tyrime analizuojamas intensyviausias kalbos įsisavinimo laikotarpis, kuris yra išskiriamas ne pagal biologinį vaiko amžių, bet pagal kalbinės raidos stadiją, todėl toliau tyrime vaikų kalbos duomenys bus gretinami ne pagal amžių, bet pagal raidos stadiją (pavyzdžiui, ATR 1;5 metų laikotarpis atitiks 2;8 VTR ir 2;5 DV1 ir DV2 laikotarpį).

²⁰ VDU sukauptas vaikų kalbos tekstynas apima ilgesnį, nei nurodyta lentelėje, įrašų atlikimo laikotarpį ir didesnę duomenų kiekį. Tačiau šiame tyrime apsiribojama intensyviausiu gramatinės sistemos formavimosi laikotarpiu (nuo gramatinės sistemos užuomazgų iki jos susiformavimo vaikų kalboje).

GARSĄŽODŽIAI IR JŲ VARTOJIMAS ANKSTYVOJOJE VAIKYSTĖJE

Įvairiuose darbuose, kalbant apie vaikų kalbos vystymąsi, minima, kad vieni iš pirmųjų vaikų kalbos žodžių yra garsąžodžiai^{21, 22, 23, 24}. Lietuvių kalbotyroje garsąžodžiams įvardyti vartojamas terminas *ištiktukai*. Teigiama, kad daugelis ištiktukų neturi nominacinės reikšmės ir ženklų sistemoje priklauso ikonų tipui. Ištiktukai tik mėgdžioja garsus, imituoja, parodo veiksmus, kalbinėmis priemonėmis atkuria vidinius pojūčius, potyrius, žmogaus mimikos ypatybes, artikuliaciją (išimtis – veiksmąžodiniai ištiktukai, darybiškai susiję su veiksmąžodžiais ir savo forma atitinkantys jų šaknis)²⁵. Kitų kalbų žodynuose ištiktukai aprašomi nevienodai, daugelis kitakalbių gramatikų ištiktukų neskiria nuo kitos ekspresyvosios leksikos ir ištiktukus bei jaustukus aprašo kaip vieną kalbos dalį²⁶, pavyzdžiui, anglų kalbos terminas *interjections*. Vaikų kalbos tyrimuose dažniausiai kalbama apie *onomatopėjas*, šiuo terminu pavadinant įvairius vaiko vartojamus garsąžodžius. Tačiau lietuvių kalbotyroje onomatopėjomis laikomi tik imituojami garsai (remiantis akustiniu kalbos garsų junginio panašumu), bet ne imituojami vidiniai pojūčiai bei potyriai (kai nekalbinė mimika, valingi arba nevalingi kūno raumenų judesiai mėgdžiojami panašia kalbine artikuliacija, pavyzdžiui, *ple ple ple*) ar vaizdo sukelti išpūdžiai (pavyzdžiui, *br* šiurpuliui nusakyti)²⁷. Šiame straipsnyje vartojamas terminas *garsąžodžiai*, kuris suvokiamas kaip garso imitavimas, vidinis pojūtis ar vaizdo sukeltas išpūdis. Manoma, kad šis terminas geriausiai atspindi šių imituojamųjų žodžių funkciją vaikų kalboje.

Įvairiuose darbuose garsąžodžiams priskiriamos kelios svarbiausios ypatybės, atskiriančios juos nuo kitų žodžių:

1) Ikoniškumas. Ikoniškumas yra kalbinio ženklo ypatybė, pasireiškianti tarp dviejų jo dalių ir žyminio bei žymiklio, tarp materialaus vaizdinio ar garsinio ir struktūrinio panašumo²⁸. Dėl ikoniškumo garsąžodžiai yra lengvai įsisavinami ir

²¹ Kauschke C., Hofmeister C. Early Lexical Development in German: A Study on Vocabulary Growth and Vocabulary Composition during the Second and Third Year of Life. *Journal of Child Language*, 2002, t. 29 (4), 735–757.

²² Tardif T., Fletcher P., Liang W., Zhang Z., Kaciroti N., Marchman V. A. *Ibid.*, 929–938.

²³ Laing C. E. A Phonological Analysis of Onomatopoeia in Early Word Production. *First Language*, 2014, t. 34, 387–405.

²⁴ Laing C. E., Vihman M., Keren-Portnoy T. How Salient Are Onomatopoeia in the Early Input? A Prosodic Analysis of Infant-directed Speech. *Journal of Child Language*, 2017, t. 44 (5), 1117–1139.

²⁵ Zabarskaitė J. Ekspresyvioji lietuvių kalbos leksika ir vartosenos žodynai. In *Leksikografija ir leksikologija 1: aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė et al. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, 170–180.

²⁶ Zabarskaitė J. Ištiktukų reikšmių pateikimas žodynuose. In *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 136–151.

²⁷ Zabarskaitė J. Vienskiemenių lietuvių kalbos ištiktukų kelianarių pradinių junginių fonosemantika. *Kalbotyra*, 2002, t. 51, 159–171.

²⁸ Trimonytė-Bikilienė J. Refrenų-garsąžodžių fonotaktikos ypatumai. *Žmogus ir žodis*, 2009, t. 1. 86–90.

labai dažni ankstyvojoje vaikų kalboje²⁹: vaikai, remdamiesi ikoniškumo požymiu, lengvai susieja garsąžodį su objektu ar veiksmu ir pasitelkia garsąžodį vietoje nominatyvinės kalbos dalies, įvardijančios veiksmą ar objektą.

2) Emocingumas ir ekspresyvumas. Pasak Jolantos Zabarskaitės³⁰, ikoniškieji žodžiai arba apskritai neturi nominacinės reikšmės, arba konotacinis (įtaigumo, poveikio) jų leksinės reikšmės elementas yra ypač dominuojantis. Anot Kauschke ir Klann-Delius³¹, pagrindinė ekspresyvosios leksikos funkcija tėvų kalboje, skirtoje vaikams, yra atkreipti dėmesį, įtraukti į bendravimo procesą. Kol vaikas nėra įgijęs pakankamos kalbinės kompetencijos, tėvai, kalbindami vaiką, pasitelkia ekspresyvius garsąžodžius ne tik siekdami pavadinti objektus ar veiksmus, bet ir stengdamiesi atkreipti dėmesį, bendrauti su vaiku jam tinkamomis kalbinėmis priemonėmis. Būtent su garsąžodžių ekspresyvumo funkcija galima sieti šių žodžių reduplikaciją (*au au, niam niam*), labai dažną ir vaikų, ir vaikams skirtoje kalboje.

3) Specifiniai akustiniai ir artikuliaciniai požymiai. Kalbos fonetinė sistema, sintagminiai ir paradigminiai konkrečios kalbos garsų santykiai yra individualūs, būdingi tik tai kalbai, o tai atsako į klausimą, kodėl onomatopėjos ir imitatyvai nėra visiškai tapatūs pasaulio kalbose; tačiau konkretūs akustiniai garsų požymiai (pavyzdžiui, tonas, įtempimas ir trukmė) ir kai kurios artikuliacinės ypatybės (pavyzdžiui, labiališkumas) yra laikomos universalijomis³², todėl, pavyzdžiui, aukšto tono garsai suvokiami kaip šviesūs, o žemo – kaip tamsūs³³. Įvairiose kalbose pirmieji vaikų kalbos garsąžodžiai pasižymi paprasta artikuliacija ir nesudėtinga struktūra^{34, 35}.

Minėti trys požymiai (ikoniškumas, emocingumas ir ekspresyvumas, specifiniai akustiniai ir artikuliaciniai požymiai) lemia, kad tiek vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje garsąžodžiai yra daug dažnesni nei suaugusiųjų.

TYRIMO REZULTATAI: GARSĄŽODŽIŲ DAŽNUMAS

Taikant ilgalaikio natūraliojo kalbos stebėjimo metodą atliktas šešių vaikų kalbos tyrimas leido nustatyti garsąžodžių vartojimo tendencijas vaikų kalboje, jų

²⁹ Laing C. E. 'What Does the Cow Say?' *An Exploratory Analysis of Onomatopoeia in Early Phonological Development*. Language and Linguistic Science University of York, 2015.

³⁰ Zabarskaitė J. Ištiktukų reikšmių pateikimas žodynuose. In *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 136–151.

³¹ Kauschke C., Klann-Delius G. *Ibid.*, 198.

³² Zabarskaitė J. Vienskiemenių lietuvių kalbos ištiktukų kelianarių pradinių junginių fonosemantika. *Kalbotyra*, 2002, t. 51, 159–171.

³³ Jakobson, Fant, Halle 1957, žr.: Zabarskaitė J. *Ibid.*, 161.

³⁴ Laing C. E. *Ibid.*, 387–405.

³⁵ Kunnari S. Word Length in Syllables: Evidence from Early Word Production in Finnish. *First Language*, 2002, t. 22, 119–135.

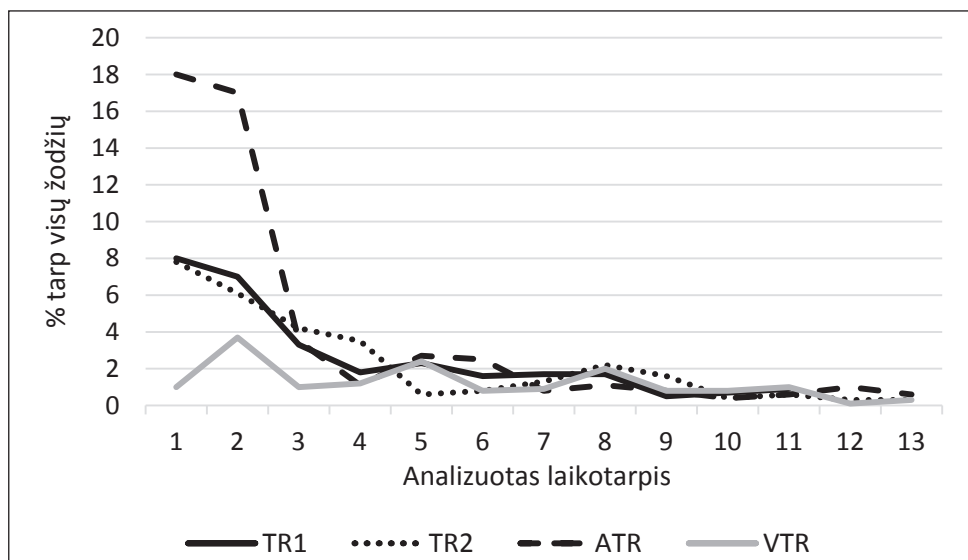
dažnumą lyginant su kitais žodžiais. 1 ir 2 paveiksluose pavaizduota garsažodžių vartojimo raida vaikų kalboje. Kaip matyti iš 1 paveikslo, visų tipiškų kalbėtojų atveju pastebimas garsažodžių mažėjimas. TR1 atveju garsažodžių sumažėja nuo 8 proc. tarp visų žodžių (per pirmąjį analizuotą laikotarpį 1;7) iki 0,9 proc.³⁶ (per paskutinį analizuotą laikotarpį 2;5)³⁷. Nuoseklus garsažodžių skaičiaus mažėjimas analizuotu laikotarpiu užfiksuotas ir TR2 kalboje: per pirmąjį analizuotą laikotarpį (1;8) šios mergaitės kalboje pavartoti garsažodžiai sudarė 7,8 proc. visų žodžių, per paskutinį laikotarpį (2;8) – tik 0,3 proc. Berniuko, kurio kalbos raida laikoma ankstyvąja tipine (ATR), kalboje tyrimo pradžioje (1;5) garsažodžiai sudarė net 18 proc., tačiau nuosekliai jų mažėjant tiriamojo laikotarpio pabaigoje (2;6) jie apėmė tik 0,6 proc. visų žodžių. Vėlyvajam tipinės kalbinės raidos kalbėtojui (VTR) tiriamuoju laikotarpiu buvo būdingas nuoseklesnis garsažodžių vartojimas, čia nematyti tokios aiškios garsažodžių mažėjimo tendencijos kaip minėtų vaikų atveju, tačiau lyginant pirmus tyrimo etapus su paskutiniais matyti, kad garsažodžiai sudaro vis mažesnę dalį tarp kitų žodžių (plg. 2;8 – 1 proc., 2;9 – 3,7 proc., 3;10 – 0,1 proc. 3;11 – 0,3 proc.). Tokią nors ir mažėjimo linkme kintančią, tačiau, palyginus su kitais vaikais, pakankamai tolygią garsažodžių vartojimo raidą galima paaiškinti vėlyvuojų kalbos įsisavinimu – berniukas analizuojamu laikotarpiu jau yra sukaupęs gausų pasyvųjį (suvokiamą, bet nevertojamą) žodyną, ir nors gramatikos apraiškos tik pradėdamos pastebėti, aktyvusis (vartojamas) žodynas yra gausesnis nei kitų trijų tipinės raidos kalbėtojų.

Dvynių kalbos analizė (2 paveikslas) atskleidė, kad tokių aiškų garsažodžių dažnumo kitimo tendencijų kaip tipinės raidos atveju, nesama. Mergaitės kalboje (DV1) garsažodžiai sudaro iki 4,2 proc. visų žodžių: per pirmą tyrimo laikotarpį (2;5) jų užfiksuota 3,1 proc., per antrąjį (2;6) – 0 proc., per trečią (2;7) – 2,9 proc., per ketvirtą (2;8) – 3;7 proc.; paskutiniais tyrimo laikotarpiais garsažodžiai sudarė 4;2 proc. (3;6, 12 tyrimo mėnuo), 2 proc. (3;7, 13 tyrimo mėnuo) ir 4 proc. (3;8, 14 tyrimo mėnuo). Panašios vartojimo tendencijos pastebimos ir antrojo dvynio, berniuko, kalboje (DV2). Šio vaiko kalboje garsažodžiai sudaro iki 6,9 proc. visų žodžių. Kaip ir dvynės mergaitės atveju, garsažodžių mažėjimo tendencijos išvelgti negalima: pirmaisiais tyrimo etapais garsažodžiai sudaro 2,8 proc. (2;5, pirmasis tiriamasis laikotarpis), 0 proc. (2;6), 3,2 proc. (2;7), 6,9 proc. (2;8), paskutiniais tyrimo mėnesiais – 3,1 proc. (3;7, 13 tyrimo mėnuo) ir 5 proc. (3;8, 14 tyrimo mėnuo).

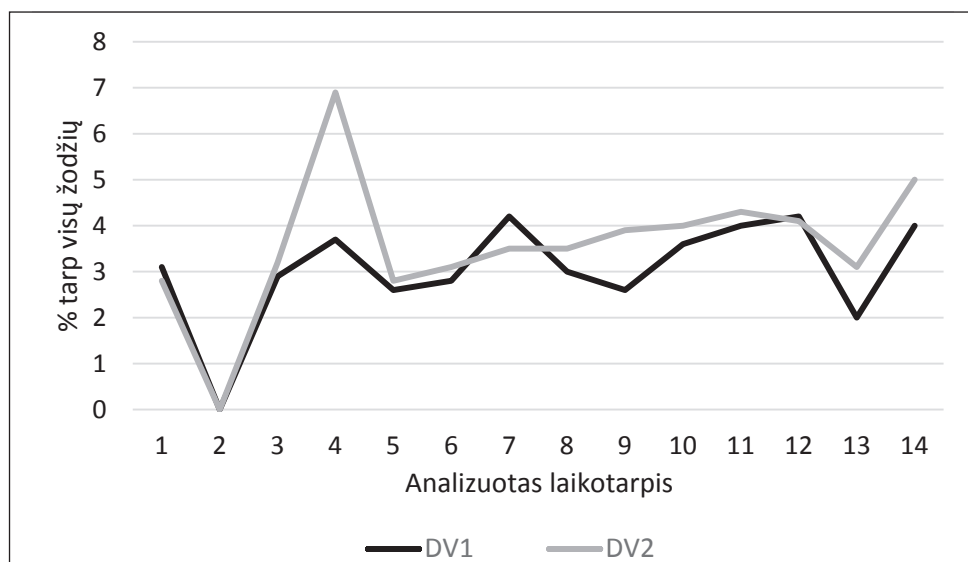
³⁶ Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne (<http://sakytinistekstynas.vdu.lt/index.php>) analizė rodo, kad spontani-
nėje suaugusiųjų kalboje garsažodžiai sudaro mažiau nei 0,1 proc. visų žodžių.

³⁷ Skaičiuojant garsažodžius reduplikuotos formos (pavyzdžiui, *niam niam niam*) buvo skaičiuojamos kaip vienas pavartojimo atvejis, taip pat vienu pavartojimo atveju laikytas kelis kartus iš eilės toje pačioje frazėje pakartotas garsažodis (pavyzdžiui, *pyp* daro mašina *pypp*).

1 pav. Garsažodžių dažnumas tipinės raidos kalboje (TR1, TR2 – tipinė kalbinė raida, ATR – ankstyvoji tipinė kalbinė raida, VTR – vėlyvoji tipinė kalbinė raida)

2 pav. Garsažodžių dažnumas dvynių kalboje (DV1 – pirmasis dvynys (mergaitė), DV2 – antrasis dvynys (berniukas))

Palyginus visų vaikų kalbos duomenis pagal procentinę garsažodžių dalį, išryškėjo garsažodžių vartojimo sąsajos su kalbine raida. Kaip matyti 2 lentelėje, kurioje pateikti statistinės analizės rezultatai, tarp kalbėtojų TR1 ir TR2

nenustatyta statistiškai reikšmingo skirtumo garsažodžių vartojimo aspektu ($p = 0,898$), taip pat nenustatyta skirtumo tarp abiejų dvynių kalboje vartojamų garsažodžių ($p = 0,307$). Didžiausias statistiškai reikšmingas skirtumas nustatytas tarp ankstyvosios tipinės raidos (ATR) ir vėlyvosios tipinės raidos (VTR) ($p = 0,000$), taip pat tarp ankstyvosios tipinės raidos (ATR) ir dvynių kalbos (DV1, DV2) ($p = 0,000$). Remiantis šiais rezultatais galima teigti, kad kalbos raidos vėlavimas (vėlyvojo kalbėtojo ir dvynių atvejai) yra neabejotinai susijęs su dažnesniu garsažodžių vartojimu. Lyginant tipinės kalbinės raidos tiriamuosius su kitais, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp tipiško kalbėtojo TR1 ir ankstyvojo kalbėtojo (ATR) ($p = 0,008$), TR1 ir vėlyvojo kalbėtojo (VTR) ($p = 0,003$), taip pat TR1 ir vieno iš dvynių (DV1 – mergaitės) ($p = 0,008$), tačiau statistiškai reikšmingo skirtumo tarp garsažodžių procentinės dalies TR1 ir antrojo dvynio (DV2 – berniuko) kalboje nėra ($p = 0,080$). Tokie patys rezultatai gaunami ir lyginant antrąją tipišką kalbėtoją (TR2) su kitais tiriamaisiais (TR2 ir ATR: $p = 0,003$; TR2 ir VTR: $p = 0,003$; TR2 ir DV1: $p = 0,009$, bet TR2 ir DV2: $p = 0,092$). Galima teigti, kad kalbinė raida neabejotinai siejasi su garsažodžių vartojimu, nes garsažodžių procentinė dalis statistiškai reikšmingai skiriasi lyginant tipinę kalbinę raidą ir ankstyvąją bei vėlyvąją tipinę kalbinę raidą, taip pat pastebėtas skirtumas tarp tipinės kalbinės raidos ir vieno iš dvynių kalbos. Nors antrojo dvynio kalba pagal garsažodžių procentinę dalį statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo tipinės kalbos, dvynių kalbos panašumą į vėluojančią kalbą rodo nustatytas statistiškai nereikšmingas skirtumas tarp dvynių ir vėlyvojo kalbėtojo (VTR ir DV1: $p = 0,614$; VTR ir DV2: $p = 0,138$).

2 lentelė. Skirtumas tarp vaikų pagal garsažodžių procentinę dalį

	TR1	TR2	ATR	VTR	DV1	DV2
TR1	1	0,898	0,008**	0,003**	0,008**	0,080
TR2		1	0,003**	0,003**	0,009**	0,092
ATR			1	0,000***	0,000***	0,000***
VTR				1	0,614	0,138
DV1					1	0,307
DV2						1

** skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,01$

*** skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,001$

3 lentelėje pateikti rezultatai rodo garsažodžių procentinės dalies dinamikos koreliaciją su gramatikos raida. Kaip buvo minėta aprašant tyrimo šaltinį, vaikų kalbos tyrimo laikotarpis pasirinktas taip, kad atspindėtų gramatinės sistemos formavimąsi – nuo gramatinės sistemos užuomazgų iki gramatikos įsisavinimo, kai klystama retai, dažniausiai išimčių atveju. Iš 3 lentelėje pateiktų rezultatų matyti,

kad vystantis gramatinei sistemai tipinės kalbinės raidos atveju (TR1 ir TR2) ir ankstyvojoje tipinėje kalboje (ATR) garsažodžių procentinė dalis nuosekliai statistiškai reikšmingai mažėja (nustatyta statistiškai reikšminga neigiama koreliacija) (atitinkamai $F = -0,838$, $F = -0,832$, $F = -0,752$). Pasiekus vėlyvąją kalbos raidą (VTR) garsažodžių procentinė dalis taip pat mažėja, bet šis mažėjimas nėra statistiškai reikšmingas ($F = -0,396$). Dvynių kalboje (DV1, DV2) priešingai: nors koreliacija statistiškai nereikšminga, bet ji teigiama, t. y. vystantis gramatinei sistemai garsažodžių procentinė dalis didėja (DV1: $F = 0,488$; DV2: $F = 0,364$).

3 lentelė. Garsažodžių procentinės dalies dinamikos koreliacija su gramatikos raida

	TR1	TR2	ATR	VTR	DV1	DV2
F	-0,838	-0,832	-0,752	-0,396	0,488	0,364

Tipinėje raidoje užfiksuotą garsažodžių mažėjimą galima paaiškinti kaip visiškai suprantamą ir natūralų procesą, nes vis geriau įsisavinant kalbą, vystosi ne tik gramatinė sistema, bet ir plečiasi vartojamas žodynas, o garsažodžius pakeičia nominatyviniai daiktų ir veiksmų pavadinimai. Pasak Kauschke ir Klann-Delius³⁸, bendravimas garsažodžiais ypač svarbus, kol dar vaikas neturi pakankamos kalbinės kompetencijos, nes palengvina dialogą tarp suaugusiojo ir vaiko, tačiau garsažodžių sumažėja, kai vaikas išvysto kalbinius gebėjimus. Vis dėlto analizuotu laikotarpiu dvynių kalboje ši tendencija nepastebėta. Tuo remiantis galima kelti prielaidą, jog dvynių kalbinė kompetencija paskutiniu analizuotu laikotarpiu dar nesiekia tipinės raidos vaikų kalbinės kompetencijos. Vadinasi, tikėtina, kad dvynių kalbos raida yra ne tik vėlyva, bet ir lėtesnė nei tipinės raidos atveju. Šias prielaidas įrodo ir kitas straipsnio autorių atliktas tyrimas³⁹, kuris leidžia dvynių kalbos raidą vadinti netipine kalba.

Remiantis atlikto statistinio tyrimo rezultatais, galime teigti, kad garsažodžių vartojimo dažnumas priklauso nuo kalbinės raidos (tipinės, ankstyvosios, vėlyvosios, netipinės (dvynių kalbos)). Toliau aptariama, ar vaikų kalboje vartojamų garsažodžių reikšmė ir funkcijos taip pat yra susijusios su kalbinės raidos pobūdžiu.

TYRIMO REZULTATAI: GARSĄŽODŽIŲ REIKŠMĖS IR FUNKCIJOS

Įvairių kalbų tyrimai rodo, kad pirmieji garsažodžiai, kaip ir ankstyvasis vaikų kalbos žodynas, yra susiję su aplinka, kurią vaikai pažįsta ir su kuria yra pažindinami.

³⁸ Kauschke C., Klann-Delius G. *Ibid.*, 198.

³⁹ Balčiūnienė I., Kamandulytė-Merfeldienė L. Ankstyvoji vaikų kalba: nuo kalbos paribio iki kalbinės komunikacijos. *Kalbų studijos*, 2018, t. 32, 117–136.

Atliktas lietuvių vaikų kalboje vartojamų garsažodžių tyrimas parodė, jog visų tirtų vaikų kalboje (nepriklausomai nuo kalbinės raidos pobūdžio) vyrauja panašūs garsažodžiai, kuriuos galima skirstyti į kelias pagrindines leksines semantines grupes: gyvūnus mėgdžiojantys garsažodžiai (*au au, miau*), transporto priemonių garsus žymintys garsažodžiai (*čiuku čiuku, brrr*), valgymą žymintys garsažodžiai (*niam niam, am am*), miegojimą žymintys garsažodžiai (*liūlia, liūli*), kutenimo veiksmą žymintys garsažodžiai (*kuti kuti*), ėjimo veiksmą žymintys garsažodžiai (*tiapu tiapu, tiap tiap*), maudymosi veiksmą žymintys garsažodžiai (*pušku pušku*), šokinėjimo veiksmą žymintys garsažodžiai (*opa, apa pa*), kritimo veiksmą žymintys garsažodžiai (*bum, pum*), važiavimo veiksmą žymintys garsažodžiai (*dy dy, drr*) ir t. t.

4 lentelė. Dažniausios leksinės semantinės garsažodžių grupės, užfiksuotos vaikų kalboje⁴⁰

Gyvūnus mėgdžiojantys garsažodžiai	
	<i>agaga, ygaga</i>
	<i>au au</i>
	<i>cyp cyp, čik čik</i>
	<i>kar kar</i>
	<i>ku kū</i>
	<i>miau</i>
	<i>mū, bū</i>
	<i>ga ga</i>
Transporto priemonių garsus mėgdžiojantys garsažodžiai	
	<i>brr, džžž, vūūū, čiuku čiuku</i>
Veiksmus žymintys garsažodžiai	
Valgymo veiksmą	<i>am, niam niam, nen</i>
Ėjimo veiksmą	<i>tepu tepu, tep tep, tapu</i>
Maudymosi veiksmą	<i>puški puški, pušku pušku,</i>
Kutenimo veiksmą	<i>kuti kuti</i>
Miegojimo veiksmą	<i>liūli liūli, liūlia</i>
Šokinėjimo / kėlimo veiksmą	<i>opa, apa, op, opa pa</i>
Važiavimo veiksmą	<i>dy dy, vūūū</i>
Kritimo / mėtymo veiksmą	<i>bum, bam, buf, bump</i>
Pypsėjimo veiksmą	<i>py py, pyp pyp</i>
Tiksėjimo veiksmą	<i>tik tik, tik tak</i>
Šaudymo veiksmą	<i>pykšt, bum, būf</i>

⁴⁰ Lentelėje pateikti garsažodžiai, užfiksuoti bent 5 (iš tirtų 6) vaikų kalboje.

Kaip matyti iš 4 lentelės, beveik visi dažniausi vaikų kalbos garsažodžiai pasižymi paprasta artikuliacija ir nesudėtinga struktūra. Nors vaikų kalboje užfiksuota ir sudėtingesnės artikuliacijos garsažodžių (dažniausiai jie yra veiksmožodinės kilmės), pavyzdžiui, *spust*, *blykt*, *bumpt*, *pokšt*, *žnybt*, *pliumt*, *strykt*, *čiūžt*, jie pastebimi tik paskutiniaisiais tiriamo laikotarpio mėnesiais, be to, jų vartojimo dažnis tesiekia kelis kartus. Šie rezultatai patvirtina užsienio tyrėjų teiginius, kad garsažodžiai vaikų kalboje dažni dėl ribotų vaikų tarties galimybių^{41, 42}; kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, vaikas pirmiausia pradeda tarti paprastos artikuliacijos garsažodį, o ne jį atitinkantį sudėtingą išstarti daiktavardį ar veiksmožodį, nors ir garsažodžius, ir juos atitinkančius nominatyvinius žodžius dažnai girdi tėvų kalboje:

(1) MAM: Nu, ką tu nori?

VAI: **Niam.**

MAM: Nori *valgyti*? (ATR 1;7)

(2) TĖV: Kas čia..?

MAM: Ką galima *kirpti*?

VAI: **Tik tik.**

Komentaras: Tik tik vaikas vadina ir žirkles, ir kirpimo veiksmą.

MAM: **Tik tik** nagiuokus? (ATR 1;8)

(3) MAM: Ko tu nori?

VAI: **Au au au au.**

MAM: Šuniuko reikia. Kad nėra šuniuko.

TĖV: Nėra šuniuko... (TR1 1;8)

(4) VAI: No@nf [: noriu]⁴³.

MAM: Ne, šiandien tai *nevažiuosim*.

VAI: Šia@nf [: šiandien] **vū.**

MAM: Nori šiandien *važiuoti*? (VTR 2;8)

(5) TĖV: Dar skauda?

VAI: Su pu@c ku@c⁴⁴.

TĖV: Kaip *kritai*?

VAI: Ku@c **pabum.**

VAI: Si [: čia], tėveli, **pumpt**, se [: čia], tėveli. (DV1 2;7)

⁴¹ Kunnari S. *Ibid.*, 119–135.

⁴² Laing C. E. A Phonological Analysis of Onomatopoeia in Early Word Production. *First Language*, 2014, t. 34, 387–405.

⁴³ @nf – nebaigtas žodis; laužtiniuose skliaustuose pateikiama pilnoji žodžio forma. VTR kalbai ankstyvuojų tyrimo laikotarpiu buvo būdingas kalbėjimas pirmais žodžių skiemenimis.

⁴⁴ @c – vaikų kalbos žodžiai (neaiškios formos), neatitinkantys suaugusiųjų kalbos modelio, dažnai nesuprantami suaugusiajam.

Remiantis analizuotais vaikų kalbos duomenimis galima sutikti su užsienio tyrėjais, teigiančiais, kad ne tik garsažodžių formos paprastumas ir ribotos vaikų produkcijos galimybės lemia garsažodžių gausą, bet ir labai dažnas garsažodžių vartojimas tėvų kalboje^{45, 46}. Tipinės kalbos ir tipinės ankstyvosios kalbos atveju labai daug garsažodžių, pavartotų tėvų, užfiksuota pirmais tyrimo mėnesiais: taip tėvai siekia ir užmegzti dialogą su vaiku, ir supažindinti vaiką su aplinka pristatydami daiktus ar veiksmus įvardijančius žodžius (šiuo atveju garsažodžius). Įdomu tai, kad beveik visais atvejais tėvai artimame kontekste pateikia ir daiktavardį ar veiksmažodį, kurį žymi garsažodis:

(6) MAM: Vandenį leidžia į vonią, taip.

MAM: *Maudytis* eis, **pliusku** darys. (ATR 1;7)

(7) MAM: Ateik, *nukelsiu*. **Opapa** pas mamytę. (TR2 1;8)

(8) MAM: **Opapa**, reikia *keltis* jau? (TR1 1;8)

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad garsažodžiai suaugusiųjų kalboje, skirtoje vaikams, turi kognityvinę funkciją (supažindinti su pasauliu), kuri kalbos įsisavinimo pradžioje laikoma pačia svarbiausia⁴⁷. Tokią vartoseną galima sieti ir su mokomąja funkcija, kurią kaip vieną iš svarbiausių tėvų kalboje nurodo Charles A. Ferguson⁴⁸. Pasak Jolantos Kovalevskaitės⁴⁹, „būdamos pusiau laisvos sąlyginės garsų imitacijos, onomatopėjos netiesiogiai aiškina vaikui, kas ir kam yra žodis kalboje ir kad jis turi reikšmę“. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad tipinės vėlyvosios kalbos ir dvynių kalbos atveju tėvų kalboje garsažodžių pastebima nedaug. Tai galima sieti su vėlyvu tiriamuoju periodu, kurio pradžia laikytas laikotarpis, kai pastebimos gramatinės sistemos užuomazgos ir aktyviojo (vartojamo) žodyno gausėjimas. Ko gero, dėl šios priežasties tėvų polinkis vartoti garsažodžius, vaiką pažindinant su pasauliu, neužfiksuotas, tačiau tikėtina, būtų pastebimas analizuojant ankstyvesnį laikotarpį. Nepaisant to, kaip rodo ankstesniame skyriuje pateikti duomenys, garsažodžių gausa yra būdinga ir vėlyvojo kalbėtojo bei dvynių kalbai.

⁴⁵ Laing C. E., Vihman M., Keren-Portnoy T. How Salient Are Onomatopoeia in the Early Input? A Prosodic Analysis of Infant-directed Speech. *Journal of Child Language*, 2017, t. 44 (5), 2017, 1117–1139.

⁴⁶ Kauschke C., Klann-Delius G. *Ibid.*, 181–204.

⁴⁷ Dressler W. U., Dziubalska-Kolaczyk K. Functional Analysis in the Study of Second Language Acquisition. *Functions of Language*, 1994, t. 1–2, 201–228.

⁴⁸ Ferguson Ch. A. Baby Talk as Simplified Register. In *Talking to Children: Language Input and Acquisition*. Red. C. E. Snow, C. A. Ferguson. Cambridge University Press, 1977, 232–235.

⁴⁹ Kovalevskaitė J. *Ibid.*, 7.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad su minėtomis kognityvine ir mokomąja tėvų kalbos funkcijomis yra susijusi nominacinė garsažodžių funkcija vaikų kalboje. Pasak Kovalevskaitės, garsažodžiai ankstyvojoje vaikų kalboje turi aiškius konkrečius referentus, motyvuotą ryšį tarp referento ir jo pavadinimo. Iš jau anksčiau pateiktų pavyzdžių (1, 2, 3, 4, 5) matyti, kad iš tiesų vaikų kalboje (ypač tiriamojo laikotarpio pradžioje) garsažodžiai pakeičia veiksmožodžius ir daiktavardžius. Be to, su nominacine funkcija yra susijusi visų vaikų kalboje pastebima garsažodžių reikšmės plėtimo strategija, kuria taip pat galima paaiškinti garsažodžių dažnumą. Pavyzdžių analizė parodė, kad vaikai yra linkę plėsti garsažodžių reikšmę ir vartoti garsažodį keliomis reikšmėmis, pavyzdžiui, garsažodžiu *niam* ne tik keičia veiksmožodį *valgyti* (9), bet ir šį garsažodį sieja su maisto produktais (pavyzdžiui, saldainiais (10) bei įvairiais su valgymu susijusiais atributais (pavyzdžiui, šaukštu, lėkšte) (11):

- (9) TEV: Nevalgyk dabar tų sausainių.
VAI: Ne, uva.
TEV: Nevalgyk.
VAI: **Am.**
TEV: Gi košę valgysim. (VTR 2;10)
- (10) VAI: Nepy [: nepirko] **am am am.**
TEV: Mhm, mama nepirko **am am am.**
MAM: *Saldainių* nenupirkau.
VAI: Mama nep [: nepirko] **am am.** (VTR 2;9)
- (11) MAM: Kas čia yra?
VAI: **Niam.**
MAM: **Niam**, čia šaukštas ir lėkštė, taip? (ATR)

Žemiau pateiktame pavyzdyje matyti, kad mergaitė garsažodžius *bam*, *bum* vartoja ne tik kritimo / metimo veiksmui nusakyti (12), bet ir pavadindama susijusius daiktus – balioną, kamuolį (13, 14), ir netgi iš garsažodžio padaro daikto pavadinimą (*bambuže*, *bambulis* – kamuolys) (15):

- (12) VAI: **Bam.**
MAM: Kam tą šaukštą *mėtai*? (TR2 1;9)
- (13) VAI: **Bam.**
MAM: **Bum bum**, daug *balionų*. Daug *balionų*, Monika.
MAM: Daug *balionų*, Monika?
VAI: **Bam.**
MAM: **Bam**, daug *balionų*. (TR2 1;8)

(14) MAM: Basa Monika be batukų.
 VAI: **Bubum**.
 MAM: **Bubum**, *kamuolį* rado, **bubum**. (TR2 1;8)

(15) MAM: Kas čia?
 VAI: **Bambuje** [: kamuolys].
 MAM: Čia *kamuoliai*. (TR2 1;8)

Kituose pateiktuose dvynių kalbos pavyzdžiuose (16, 17) matyti, kaip berniukas garsažodį *am am* vartoja ir valgyimo, ir kandimo veiksmams pavadinti:

(16) VAI: Bžék [: žiūrėk], taudau [: radau] se [: čia] katytė kali@c **am am**.
 VAI: Bžék [: žiūrėk] ką uoga katytė **am am**. (DV2 2;11)

(17) VAI: O tau kašiu [: kašiu] **am am am**. (DV2 2;11)

Garsažodžių reikšmės plėtimas suteikia galimybę vaikui vartoti vieną žodį vietoj kelių nominatyvinių žodžių tuo metu, kai jo aktyvusis žodynas dar nėra pakankamai susiformavęs. Pastebėtina, kad garsažodžių reikšmės plėtimo strategija būdingesnė tiriamojo laikotarpio pradžiai, vėliau garsažodžiai dažniau įgauna ekspresinę funkciją: jais vaikų kalboje siekiama pabrėžti kažkokį veiksmą, neretai garsažodį pavartojant kartu su jį atitinkančiu nominatyviniu žodžiu:

(18) VAI: Va čia *nulideno* [: nurideno], **dzin**. (TR2 2;7)

(19) VAI: Vienas *nukido* [: nuskrido] dugelis [: drugelis].
 MAM: Mh.
 VAI: **Pik pik pik nukido** [: nuskrido] vienas daugelis [: drugelis], antas [: antras] *nukido* [: nuskrido]. (ATR 2;4)

(20) VAI: **Psss apyiliau** [: apipyiliau] batus... (DV2 3;6)

Ypač daug emociinę-ekspresinę funkciją atliekančių garsažodžių pastebėta dvynių kalboje: berniukas ir mergaitė bendraudami tarpusavyje, kartu žaisdami įsijaučia į vaidmenis, dažnai imituoja įvairius garsus, žaidimo veiksmą išreiškia garsažodžiais (21). Taigi galima teigti, kad ekspresinę funkciją turinčių garsažodžių gausa dvynių kalboje yra nulemta specifinės ekspresyvumu ir emocijingumu pasižyminčios bendravimo situacijos, kuri susijusi su bendravimu tarp vaikų, o ne tarp vaiko ir suaugusiojo (kaip kitų tiriamųjų atveju).

(21) Mergaitė: **Am, au**.
 Berniukas: Ką tu@c a **bum, am am am am**.
 Berniukas: Atidalo [: atidaro]...

Mergaitė: Kul [: kur] tu dantis, kul [: kur] tu mano bloli [: broli]?

Berniukas: **Am am am am am**.

Mergaitė: Uoj, gelbėkit, mane vamp@nf [: vampyras]...

Berniukas: Tau neleidžiu valgyt, **am**.

Mergaitė: **Am**.

Berniukas: Žiek [: žiūrėk], **am am am**.

Mergaitė: Neee, mano [: mane] valgo vampylas [: vampyras].

Berniukas: Jeee, aaa, tu mile [: mirei]. (DV1, DV2 3:7)

Remiantis kai kuriais tyrėjais^{50, 51}, dvynių kalbos raidą labai veikia specifinė šeimos aplinka: dvyniai nuo pat gimimo itin daug laiko praleidžia kartu, o su aplinkiniais bendrauja mažiau nei po vieną augantys vaikai, tai lemia specifines dvynių kalbos ypatybes. Tikėtina, kad su specifine šeimos aplinka galima sieti ir savitas tiriamųjų dvynių garsažodžių vartojimo ypatybes, pavyzdžiui, ekspresinę funkciją turinčių garsažodžių gausą.

REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Atlikus 6 vaikų kalbos, užfiksuotos ilgalaikio natūraliojo stebėjimo metodu, tyrimą, galima daryti išvadą, kad garsažodžiai yra labai reikšmingi ankstyvojoje kalbinės raidos stadijoje. Tyrimas atskleidė, kad visų vaikų kalboje garsažodžiai sudarė daug didesnę procentinę visų žodžių dalį nei spontanineje suaugusiųjų kalboje, kur jie sudarė mažiau nei 0,1 proc. visų žodžių. Statistinės analizės rezultatai parodė, kad garsažodžių vartojimo dažnumas statistiškai reikšmingai skiriasi tipinėje ir netipinėje (dvynių) kalbos raidoje: tipinės kalbinės raidos atveju garsažodžių mažėja, tačiau ši tendencija neužfiksuota ankstyvojoje dvynių kalboje. Taigi šis darbas patvirtina kitus tyrimus, rodančius, jog dvynių kalba pasižymi netipine (specifine) raida. Tipinėje raidoje užfiksuotą garsažodžių mažėjimą galima paaiškinti kaip natūralų procesą, nes, vaikui vis geriau įsisavinant kalbą, garsažodžiai pereina į kalbos periferiją, juos pakeičia nominatyviniai daiktų ir veiksmų pavadinimai, o kitokią garsažodžių raidą dvynių kalboje galima sieti su prielaida, kad dvynių kalbinė kompetencija paskutiniu analizuotu laikotarpiu dar nesiekia tipinės raidos vaikų kalbinės kompetencijos. Vadinas, garsažodžių vartojimo aspektu dvynių kalbos raidą galima laikyti vėlyva ir lėtesne nei tipinės kalbinės raidos atveju.

⁵⁰ Bishop D. V. M. Pre- and Perinatal Hazards and Family Background in Children with Specific Language Impairments: A Study of Twins. *Brain and Language*, 1997, t. 56, 1–26.

⁵¹ Rutter M., Thorpe K., Greenwood R., Northstone K., Golding J. Twins as a Natural Experiment to Study the Causes of Mild Language Delay: I: Design; Twin-Singleton Differences in Language, and Obstetric Risks. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2003, t. 44 (3), 326–341.

Iš garsažodžių reikšmių analizės matyti, kad visų vaikų kalboje vyrauja tos pačios leksinės semantinės garsažodžių grupės, susijusios su artimiausia vaiko aplinka ir tėvų pristatomu pasauliu. Remiantis vaikų kalboje užfiksuotų garsažodžių vartojimo analize, galima teigti, kad nors ekspresinė garsažodžių funkcija labai svarbi, tačiau ji nėra vienintelė, o kalbinės sistemos formavimosi pradžioje netgi nėra pagrindinė: priešingai nei teigiama teoriniuose darbuose, aprašančiuose garsažodžių reikšmes, vaikų kalboje garsažodžiai dažnai turi nominacinę reikšmę: jais įvardijamos veiksmus ar daiktus žyminčios sąvokos. Nominacinės garsažodžių funkcijos reikšmę vaikų kalboje įrodo ir jų reikšmės plėtimo strategija, kai vaikas, neturintis pakankamos kalbinės kompetencijos, tuo pačiu garsažodžiu įvardija kelias susijusias sąvokas. Taigi galima teigti, kad ankstyvojoje vaikystėje bendravimas garsažodžiais palengvina dialogą tarp suaugusiojo ir vaiko, be to, padeda vaikui suprasti santykį tarp daikto ir jo pavadinimo. Garsažodžių dažnumas tėvų kalboje, ikoniškas garsažodžių pobūdis, nesudėtinga struktūra ir paprasta artikuliacija lemia garsažodžių dažnumą ankstyvuojau kalbos įsisavinimo laikotarpiu, jų kaip pirminių žodžių funkciją vaikų kalboje.

LITERATŪRA

- Balčiūnienė I. *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- Balčiūnienė I., Kamandulytė-Merfeldienė L. Ankstyvoji vaikų kalba: nuo kalbos paribio iki kalbinės komunikacijos. *Kalbų studijos*, 2018, t. 32, 117–136.
- Balčiūnienė I., Krivickaitė E. Ankstyvoji dvynių kalbos raida: specializuoto tekstinio kūrimas ir duomenų analizė. *Taikomoji kalbotyra*, 2017, t. 9, 31–45.
- Bishop D. V. M. Pre- and Perinatal Hazards and Family Background in Children with Specific Language Impairments: A Study of Twins. *Brain and Language*, 1997, t. 56, 1–26.
- Dabašinskiėnė I., Kamandulytė L. Corpora of Spoken Lithuanian. *Estonian Papers in Applied Linguistics*, 2009, t. 5, 67–77.
- Dressler W. U., Dziubalska-Kolaczyk K. Functional Analysis in the Study of Second Language Acquisition. *Functions of Language*, 1994, t. 1–2, 201–228.
- Ferguson Ch. A. Baby Talk as Simplified Register. In *Talking to Children: Language Input and Acquisition*. Red. C. E. Snow, C. A. Ferguson. Cambridge University Press, 1977.
- Girdenis A. 1981 žr.: Trimonytė Bikilienė J. Refrenų-garsažodžių fonotaktikos ypatumai. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 2009, t. 11 (1), 86–90.
- Kamandulytė L. Vaikiškosios kalbos ypatybės. *Kalbos kultūra*, 2006, t. 79, 264–272.
- Kamandulytė L. *Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- Kauschke C., Hofmeister C. Early Lexical Development in German: A Study on Vocabulary Growth and Vocabulary Composition during the Second and Third Year of Life. *Journal of Child Language*, 2002, t. 29 (4), 735–757.
- Kauschke C., Klann-Delius G. Characteristics of Maternal Input in Relation to Vocabulary Development in Children Learning German. In *Frequency Effects in Language Acquisition: Defining the Limits of Frequency as an Explanatory Concept*. Eds. I. Gülzow, N. Gagarina N. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 2007, 181–204.
- Kovalevskaitė J. *Onomatopėjų vartojimas ankstyvojoje lietuvių vaikų kalboje*. Bakalauro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.

- Kunnari S. Word Length in Syllables: Evidence from Early Word Production in Finnish. *First Language*, 2002, t. 22, 119–135.
- Laing C. E. A Phonological Analysis of Onomatopoeia in Early Word Production. *First Language*, 2014, t. 34, 387–405.
- Laing C. E. *'What Does the Cow Say?' An Exploratory Analysis of Onomatopoeia in Early Phonological Development*. PhD. Language and Linguistic Science University of York, 2015.
- Laing C. E., Vihman M., Keren-Portnoy T. How Salient are Onomatopoeia in the Early Input? A Prosodic Analysis of Infant-directed Speech. *Journal of Child Language*, 2017, t. 44 (5), 1117–1139.
- Menn L., Vihman M. M. Features in Child Phonology: Inherent, Emergent, or Artefacts of Analysis? In *Where Do Phonological Features Come from? The Nature and Sources of Phonological Primitives*. Eds. N. Clements, R. Ridouane. Amsterdam: John Benjamins, 2011, 261–301.
- Pinker S. *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1989.
- Rutter M., Thorpe K., Greenwood R., Northstone K., Golding J. Twins as a Natural Experiment to Study the Causes of Mild Language Delay: I: Design; Twin-singleton Differences in Language, and Obstetric Risks. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2003, t. 44 (3), 326–341.
- Taylor I. *Psycholinguistics. Learning and Using Language*. New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1990.
- Tardif T., Fletcher P., Liang W., Zhang Z., Kaciroti N., Marchman V. A. Baby's First 10 Words. *Developmental Psychology*, 2008, t. 44 (4), 929–938.
- Trimonytė-Bikelienė J. Refrenų-garsažodžių fonotaktikos ypatumai. *Žmogus ir žodis*, 2009, t. 1, 86–90.
- Zabarskaitė J. Vienskiemenių lietuvių kalbos ištiktukų kelianarių pradinių junginių fonosemantika. *Kalbotyra*, 2002, t. 51, 159–171.
- Zabarskaitė J. Ištiktukų reikšmių pateikimas žodynuose. In *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 136–151.
- Zabarskaitė J. Ekspresyvioji lietuvių kalbos leksika ir vartosenos žodynai. In *Leksikografija ir leksikologija 1: aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė et al. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, 170–180.

Ingrida Balčiūnienė, Laura Kamandulytė-Merfeldienė

THE FREQUENCY, FUNCTION, AND MEANINGS OF ONOMATOPOEIAS IN EARLY CHILDHOOD

SUMMARY. The aim of the article is to discuss language development (from the beginning to the end of the formation of grammatical system) from the perspective of the use of onomatopoeias, focusing on the change of frequency of onomatopoeias, their meanings, and functions during the period under the present investigation. The research data is comprised of a corpus of six children's language, which was compiled using the method of longitudinal observation. The research has revealed that onomatopoeias are used very frequently in child language. Contrary to some theoretical sources on the meaning of onomatopoeias, they acquire not only the emotive-expressive, but also a nominal meaning: they replace various verbs and nouns. The research has also indicated that onomatopoeias are frequent in child language because of the parents' language influence, emotional and expressive communication environment, iconic nature of onomatopoeias, uncomplicated structure, and simple articulation. In addition, the meaning of onomatopoeias is often broadened, using them to refer to several concepts. The results of the statistical analysis have indicated that the frequency of the use of onomatopoeias is statistically significantly different in typical and atypical (twin) language development: in the case of typical language development, the number of onomatopoeias decreases, while this tendency has not been observed in early twin language.

KEYWORDS: onomatopoeia, first language acquisition, child language, twin language, typical language development, atypical language development.